

УДК 172.15

Каневська В. В.,
аспірант, м. Рівне, Україна

ПАТРІОТИЗМ У ДИСКУРСАХ ЕЛІТ І МАС ЯК ЧИННИК ДУХОВНО-МОРАЛЬНОЇ РЕГУЛЯЦІЇ СВІТОГЛЯДУ СУСПІЛЬСТВА

У статті розглядається два типи ставлення суспільства до патріотизму. На відміну від універсалістської етики, де патріотизм отождолюється з фашизмом, у суспільно-політичній ситуації певних країн, у їх дискурсі елітарного й масового він міг би стати потужним розбудовним та регулятивним чинником духовно-моральної ситуації суспільства.

Ключові слова: патріотизм, еліта, маси, дискурс, духовно-моральна регуляція, ціннісні орієнтири, світогляд суспільства.

Каневская В. В. Патриотизм у дискурсах елит и масс как фактор духовно-нравственной регуляции мировоззрения общества

В статье рассматривается два типа отношения общества к патриотизму. В отличие от универсалистской этики, где патриотизм отождествляется с фашизмом, в общественно-политической ситуации некоторых стран, в их дискурсе элитарного и массового он мог бы стать мощным фундаментальным и регулятивным фактором духовно-нравственной ситуации общества.

Ключевые слова: патриотизм, элита, массы, дискурс, духовно-нравственная регуляция, ценностные ориентиры, мировоззрение общества.

Kanevska V. V. Patriotyzm in discourses elyt and mass as a factor of spiritual and Moral rehulyatsyy Worldview Society

The article deals with two types of attitude towards patriotism. In contrast to the universalist ethics, where patriotism is identified with fascism in the socio-political situation of certain countries in their elite discourse and in general it could be a powerful developing and regulatory factors of spiritual and moral situation in the society.

Keywords: patriotism, elite, mass, discourse, spiritual and moral regulation, value orientation, outlook of society.

Актуальність дослідження бере початок із навколишньої дійсності, де незадовільне економічне становище країни, постійні політичні коливання не найкращим чином позначаються на суспільній атмосфері. Від страху й невпевненості в дійсності, навіть у недалекому майбутньому є “перспективний” метод утечі – у світ фантазій, яким приваблюють телебачення та інтернет. Проте, як висновує ряд учених – і соціологів, і політологів, і психологів, – у всі часи головною для людини в житті була установка на активні дії. Як зазначає К. Абульханова-Славська, нещодавно, за Радянської України, експлуатувалося бажання людей жити громадянським життям, яке, проте, не обмежувалося відвіданням зборів та інших суспільних заходів, а полягало кардинально в іншому: “... особисте життя – це не приватне життя, яке протиставлене суспільному. Воно передбачає й суспільне, й пізнавальне, й естетичне, й етичне ставлення до світу й людей” [1, с. 16].

Отже, аби прагнення окремої людини до активних суспільних дій приносило задоволення не тільки їй, а й усьому соціуму, слід пов’язати це прагнення з патріотизмом як почуттям до свого народу, своєї нації, своєї батьківщини.

Постановка проблеми. Патріотизм як пережита, актуалізована цінність людського характеру дозволяє людині усвідомити власну роль у процесі розбудови держави. Саме завдяки патріотизму людина як представник певного суспільства керуватиметься високими моральними ідеалами, прагнучи принести славу своєму народу. Безумовно, в суспільстві якась частина людей виокремлюється в еліту, наділену владними повноваженнями. На фоні цього класу решта людей вважаються масою. Висвітлення ролі патріотизму в дискурсах еліт і мас, оприявлених у засобах масової комунікації в процесі розвитку того чи іншого суспільства дозволить виявити його ефективність у духовно-моральній регуляції світогляду народу, в загальному оздоровленні суспільного клімату.

Аналіз досліджень і публікацій. На необхідності патріотичного виховання молодого покоління наголошували видатні національні діячі Т. Шевченко (фактом створення букваря), І. Франко у численних статтях, Леся Українка, О.Маковей, такі педагоги як С.Русова, К. Ушинський, В. Сухомлинський, А. Макаренко. В той же час патріотизм повинен бути не тільки важливим виховним моментом, а й широко обговорюватися в суспільстві як елітами, так і

масами через засоби масової комунікації як найбільш перспективна стратегія розвитку держави.

Мета дослідження полягає у висвітленні особливостей патріотизму як чинника духовно-моральної регуляції світогляду суспільства.

Виклад основного матеріалу. Дискурс – це сукупність висловлювань про який-небудь один предмет, ідею, об’єкт, а отже – кількість дискурсів у всеохопному, безперервному процесі комунікації завжди дорівнюватиме кількості проблем, актуальних для учасників комунікативної дії на момент комунікації. За значущістю дискурси можуть бути різними, як справедливо зазначила С.Павличко: “...дискурс весільного анекдоту й весільного тосту” [7, с. 43]. Є серед них епізодичні, малозначущі, є актуальні впродовж певного відтинку часу, а є й основні, базисні, дотичні до основних, постійних запитів суспільства. В красному письменстві з базисними дискурсами співвідносяться т.зв. “вічні теми”.

Одними з базисних у будь-якому з сучасних суспільств є дискурси елітарного й масового, що беруть початок із часів майнового поділу суспільства й безпосередньо пов’язані з виокремленням у ньому владної верхівки та змушених підкорятися низів. Комунікативна ситуація виникнення дискурсу еліти пов’язана з обранням вождя, царя в кожній конкретній спільноті. В той же час дискурс маси виникає в той момент, коли маса осмислює себе у висловлюваннях як окрему від знаті, еліти. Дискурси елітарного й масового співіснують, стосуючись розподілу членів суспільства, а отже – учасників комунікативних дій – за показником причетності до влади та привілеїв у суспільстві. За теорією ролей, хоч пройшов час і ролі змінилися, але причетність до влади та привілеїв є демаркаційною лінією, яка відділяє один суспільний прошарок від іншого, а найбільш радикально вона розділяла еліту й масу на початках утворення суспільної влади.

Мірою, яка визначає, як далеко може зайти влада й наділена нею еліта, є патріотизм. “Патріотизм – це любов до своєї Вітчизни. Така найкоротша формула поняття...” – зазначає В.Карпенко [6]. М.О.Добролюбов зазначав: “Патріотизм живий, діяльний саме й відрізняється тим, що він виключає будь-яку міжнародну ворожнечу, і людина захоплена таким патріотизмом, готова трудитися для всього людства, якщо тільки може бути йому корисною. Справжній патріотизм як окремий прояв любові до людства не узгоджується з неприязню до окремих народностей” [5, с. 265].

Влада, яка вийшла з народу, усвідомлює себе єдиним цілим із народом, завдяки своїм внутрішнім моральним переконанням буде функціонувати на благо народу. Така влада відповідно, й еліта, яка її репрезентує, вважається патріотично налаштованою до свого народу. Коли ж влада мислить себе як щось окремішне, чужорідне від народу, якщо вона діє від імені вузько обмеженої групки людей – олігархії, то завдяки своїм внутрішнім переконанням вона, як свідчить історична практика, часто прийматиме рішення, які однозначно прийдуть на шкоду народу як у територіальному, так і в економічному, соціальному, культурному та в іншому плані, проводячи водночас високу риторику про те, що заради блага народу слід приймати непопулярні рішення. Таку владу називають антипатріотичною. Що більш антипатріотичною є влада, відповідно – й еліта, то потужніші ідеологічні схеми застосовує вона до виправдання своїх дій, оскільки виникає необхідність приховати, замаскувати свої істинні наміри під патріотичну риторику. Схожу ситуацію політологи спостерігають зараз в Україні [6].

З вищесказаного випливає, що чим більш патріотично налаштованою є влада, тим більш її ідеологія збігається з дискурсом, змінюючи адаптивну функцію ідеології на самоосмислюючу, що близька до дискутивної. Самоосмислююча функція ідеології (саморефлексивна) проявляється у зборі, аналізі інформації про владу та у виведенні загального висновку щодо ефективності її суспільного впливу. За аналогією до дискутивної функції дискурсу, рефлексивна ідеологія патріотичної влади в певний момент породжує висновок про ефективність свого функціонування, який може стати необхідним підґрунтям для інших дискусій і саморефлексій. У той же час антипатріотично налаштована влада придушує всяку саморефлексію, активно підмінюючи її адаптивною ідеологією.

Г. Гофстеде у 60-х рр. ХХ ст відкрив поділ суспільств на маскулінні та фемінінні, вивів таблицю показників, за якими вони відрізняються. Маскулінні суспільства, за Гофстеде, відрізняються від фемінінних цілою низкою соціально-психологічних характеристик, які далеко виходять за межі властиво-гендерної стратифікації та відносин між статями. Первинні ціннісні орієнтації маскулінних культур відрізняються високою оцінкою особистих досягнень; високий соціальний статус вважається доказом особистої успішності; цінується усі велике, масштабне; дітей вчать захоплюватися сильними; невдах уникають; демонстрація успіху

вважається гарним тоном; мислення тяжіє до раціональності; диференціація ролей у родині сильна; люди головною цінністю вважають самоповагу.

Первинні ціннісні орієнтації фемінінних культур, навпаки, висувують на перший план необхідність консенсусу; тут цінують турботу про інших; щадять почуття інших людей; тут чітко виражена орієнтація на обслуговування; красивим вважають маленьке; наявна симпатія до пригнобленого; високо цінується скромність; мислення є більш інтуїтивним; багато значить приналежність до якоїсь спільноти, групи [4]. Безперечно, влада маскулінного та фемінінного суспільства буде відрізнятися за ідеологічною риторикою, оприявлюючи в ній ті чи інші переваги, але ефективність суспільних дій і загалом функціонування влади усе одно головним чином залежить від міри патріотичності її рішень, та опосередковано – від впливу ідеології на суспільство. Загальновідомо, що ідеологія тоталітаризму кардинально відрізняється від ідеології демократичного суспільства.

Наступним актуальним для нашої роботи питанням є дискурс маси, його функціонування в суспільстві та співдія з елітарним дискурсом. У цьому зв'язку слід визначити поняття маси як частини суспільства, яка не включена в еліту, не має повноважень еліти й зазнає на собі впливу влади та ідеології еліти. Інше визначення можливе, тому що, як зазначив В.Вернадський, стабільно 15% суспільства генерує духовні запити, властиві еліті, а отже – є елітою незалежно від того, наділене владою чи ні. Не вся ця “духовна еліта” потрапляє в прошарок реальної суспільної еліти, наділеної владою та повноваженнями. Деяка її частина концентрується в масах, і відповідно, вважається масою. Справедливості ради слід визначити, що, оскільки “духовна еліта” здатна генерувати духовні запити не тільки до самої себе (М.Гайдеггер) [3], а й до доволі далекої дійсності, то вона, як припускається, генерує більшість духовних запитів у середовищі маси.

Х.Ортега-і-Гассет характеризує масу як аморфне, безпринципне утворення з усе зростаючими потребами, витворене умовами суспільного комфорту [7, с. 64]. Виходячи з характеристики, яку дав масі Х.Ортега-і-Гассет, можна висувати, що всі її запити спрямовані до еліти, оскільки саморефлексія є складним психологічним явищем, яке якщо й присутнє в масі, – то в зародковій формі. Початковими спробами рефлексії світу й людини в ньому є

міф, про що зазначили ще М.Еліаде й інші дослідники, аналізуючи особливості міфологічної свідомості. Отже, масі в більшості властива міфологічна свідомість як дорефлексивна форма сприйняття дійсності.

Суспільні маси, на відміну від еліти, генерують власний дискурс, що відрізняється конформністю, пасивністю, демонстративністю щодо еліти. Масове прагнення до демонстративності проявляється в прагненні продемонструвати речі, досягні матеріально. Тому дискурс маси серед іншого проявляється у прагненні успішної кар’єри, матеріального багатства, у проголошенні примату матеріального над духовним. Дискурс демонстративності як частина масового дискурсу виникає у відповідь на саме існування і владні повноваження еліти, яка в суспільстві чинить тиск, ідеологічний і політичний, генерує ідеологію загалом, має масу об’єктом впливу. Оскільки еліта – активна частина суспільства, що активно впливає на масу й проводить над нею всілякі свої ідеї, то дискурс маси виявляється певною мірою підпорядкованим дискурсу еліти. Складовою дискурсу маси є висловлювання еліти про масу. Не менш важливою частиною дискурсу маси є коментування її реакцій у відповідь на суспільні дії еліти. Це коментування владних інститутів та їх впливів, коментування ідеології, рекомендованого устрою життя мас, коментування становища мас, їх позиції щодо еліти, в чому проявляється здатність до саморефлексії та до рефлексії Іншого, яким для маси є еліта в цілому та окремі її представники.

Особливим дискурсотвірним модусом маси є модус патріотизму. За неодноразовими висновками вітчизняних дослідників, таких як В. Сухомлинський, С. Русова, слід його розвивати. Проте з позиції універсалістської етики, для якої людина трактується як громадянин світу, бути патріотом, м’яко кажучи, не престижно. Проте патріотизмом вирізняються одно- й багатонаціональні суспільства європейських держав. Визначаючи патріотизм у середовищі маси, слід проаналізувати його сутнісні ознаки. Патріотизм походить від внутрішньої психологічної готовності людини захищати інтереси своєї країни в моральному, територіальному та, що актуально – в мовному плані, на чому наголошували М.Гайдеггер, М.Бубер, М.Бахтін, визначаючи мову як межу буття, та інші прихильники діалогічної концепції. Крім того, патріотизм базується й на прагненні людини підпорядковувати свої інтереси – інтересам країни, розбудовувати її, покращувати в ній життя. Моменти

патріотизму тісно переплітаються з ідеологією державництва як прагненням держави до цілісності та стабільності.

Висновки. Отже, дискурс елітарного в суспільстві мотивується такими чинниками: наявністю суспільної еліти, її висловлювань про себе, її пропозиції щодо суспільства (ідеології), влади, яку вона застосовує в суспільстві для регуляції його функцій, патріотизму як специфічного модусу, ідеології, а також сукупністю висловлювань маси про еліту.

Враховуючи вищесказане, дискурси еліт і мас розвиваються не як соціальні, а передусім як моральні орієнтири, як моральний та індивідуальний вибір людиною тих чи інших стандартів життя. Думка про те, що ці два дискурси в тому чи іншому суспільстві неодмінно чергуються й неодмінно витікають один із одного, свідчить про те, що явища, які їх породили, – еліта й маси, – належать до кардинальних буттєвісних антиномій, що системологічно вмотивовують сталість і рівновагу суспільства. Адже, за відомим афоризмом, крім еліти й маси у впорядкованому суспільстві – третього не дано.

Тому з ознак ставлення до патріотизму елітарного й масового світогляду випливає, що володіння патріотизмом життєво необхідне як елітам, так і масам, якщо вони спрямовують свої зусилля на розбудову своєї держави. Еліту ж, яка на повному серйозі прагне збільшитися, дистанціюватися від “непопулярного” патріотизму, називають антипатріотичною, хоча правильніше було б – антидержавницькою. Тому еліта, яка в своєму середовищі викорінює патріотизм, є безсенсовним утворенням, а отже – не має права на існування. Справедливості ради слід зазначити, що антипатріотична еліта – це швидше наслідок світової глобалізації, аніж питома явище політичного життя якоїсь зі світових держав. У той же час українська етнопедагогіка мотивувала кожне покоління до розвитку патріотизму, що було одним із основних факторів збереження державності.

Плани та перспективи подальших досліджень. У подальшому перспективними є дослідження зв'язку рівня патріотичних настроїв населення з рівнем економічного забезпечення, патріотизму й розвитку культури, дискурсу еліти в культурі.

Список використаної літератури та джерел:

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни. / К.А. Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.
2. Вернадський В.І. Наукова думка як планетарне явище. // Вернадський В.І. Твори: В 3 т. – Т.1. Наукове знання. Наукова творчість. Наукова думка. – Дубно: “Фенікс”, 1997. – 576 с. – Частина 3. – С. 303 – 538.
3. Гайдеггер М. Дорогою до мови. / Мартін Гайдеггер. – Львів: Літопис, 2007. – 232 с.
4. Галецька І. Семків І. Індивідуальні цінності в дискурсі психологічних теорій. // Соціогуманітарні проблеми людини. – № 2. – 2006. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lnu.academia.edu/InnaNaletska/Papers/1452431/>.
5. Добролюбов Н.А. Собр.соч. в 9 т. – Т.3. – М. – Л., 1962. – С.265.
6. Карпенко В. Хто є патріотом в Україні? // Невідома Україна. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nevukr.at.ua/publ/statti/khto_e_patriot_ukrajini/91-1-0-160.
7. Ортега-і-Гассет Х. Бунт мас // Ортега-і-Гассет, Х. Вибрані твори. / Хосе Ортега-і-Гассет. – К.: Основи, 1994. – 424 с. – С. 15-139.
8. Павличко С. Теорія літератури. / Соломія Павличко. – К.: Основи, 2002. – 679 с.